

## IDROK- INSON ONGINING MURAKKAB MEXANIZMI

*Xursandova Marjona Zoir qizi  
Qurbonov Nortoji Abbos o'g'li*

*Denov tadbirkorlik va pedagogika  
instituti DTPI 1-bosqich talabasi.*

*Shomurotov Ulugbek Melikboboyevich*

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti  
Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi  
Maqola imiy rahbari*

### Аннотация

Ushbu maqolada “Idrok” mavzusi bo'yicha qilingan ilmiy tadqiqotlarni o'rganish bilan bir qatorda, Inson ongining murakkab mexanizmi haqida ham qisqacha ma'lumot berib o'tamiz. Bundan tashqari shunga o'xshash mavzular bilan bir biriga aloqadorligi to'g'risida ham fikrlar tahlil qilinadi.

**Kalit so'zlar:** idrok, falsafa, tabiat, sezgi, sintez, ong, audial, kognitiv, psixoterapiya.

### Аннотация

В этой статье, помимо изучения научных исследований, проведенных по теме “восприятие”, мы также кратко рассмотрим сложный механизм человеческого разума. Кроме того, анализируются мнения о взаимосвязи с аналогичными темами.

**Ключевые слова:** восприятие, философия, природа, интуиция, синтез, сознание, аудиальный, когнитивный, психотерапия

### Annotation

In addition to studying the scientific research done on the topic of “Perception”, we will also give a brief overview of the complex mechanism of the human mind in this article. In addition, opinions are also analyzed about its relationship with similar topics.

**Keywords:** perception, philosophy, nature, intuition, synthesis, consciousness, audial, cognitive, psychotherapy

### Kirish

Insonning hayotiy tajribasi, turli vaziyatlarni qanday idrok etishiga bog'liq. Idrok - bu atrof-muhitdan keladigan signallarni ongimizda qayta ishlash va ularni anglash jarayoni. Har kuni biz yuzlab sezgi signallarini qabul qilamiz: tovush, yorug'lik, hid, ta'm va teginish orqali biz dunyoni tushunamiz va u bilan bog'lanamiz. Shu bois, idrok psixologiya, nevrologiya, falsafa kabi turli fanlarning muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi.

### **Idrokning Asosiy Turlari**

Idrokning bir qancha turlari mavjud bo‘lib, ular qaysi sezgi organlari ishtirok etayotganiga qarab ajratiladi:

1. Vizual idrok - bu ko‘rish orqali olinadigan ma‘lumotlarni anglash. U dunyoni shakllar, ranglar va harakatlar orqali ko‘rishimizga imkon beradi.
2. Audial idrok - eshitish orqali olinadigan tovushlarni tushunish. Tovushlar bizga insonlarning his-tuyg‘ularini anglashga yordam beradi.
3. Taktil idrok - teginish orqali his qilish. Bu teginish yoki bosim orqali miyaning ta‘sirlanishini anglatadi.
4. Ta‘m va hid idroki - bu ta‘m va hidni tan olish, masalan, ovqatning ta‘mini sezish orqali idrok qilish.

### **Idrokning Psixologik Asoslari**

Psixologiyada idrok jarayoni bir qancha omillar ta‘sirida amalga oshishi ta‘kidlanadi. Bu omillar quyidagilar:

1. Dastlabki bilimlar va tajriba: Insonning oldingi tajribasi va bilimlari yangi ma‘lumotlarni qanday tushunishiga ta‘sir qiladi. Masalan, ilgari qiyin bo‘lgan topshiriqni ko‘rgan inson keyinchalik o‘xshash topshiriqlarni osonroq tushunadi.
2. Hissiyot va kayfiyat: Qanday kayfiyatda ekanligimiz idrok qilish qobiliyatimizga ta‘sir qiladi. Masalan, baxtli paytda bizga atrofdagi narsalar yorqinroq va qiziqarliroq ko‘rinadi, aksincha, kayfiyatimiz yomon bo‘lsa, narsalar bo‘sh yoki qiziqarsiz tuyulishi mumkin.
3. E‘tibor: E‘tibor - idrokni boshqaradigan muhim omil hisoblanadi. Bizning e‘tiborimiz qaysi narsaga yo‘naltirilsa, uni yaxshiroq va aniqroq idrok qilishimiz osonlashadi.
4. Kognitiv qobiliyatlar: Miya faoliyati va kognitiv qobiliyatlar idrokni qay darajada aniq va to‘g‘ri amalga oshishini belgilaydi.

### **Idrokning Ilmiy Tadqiqotlari**

Idrok inson ongi va ongosti faoliyati bilan bog‘liq ko‘plab ilmiy tadqiqotlar predmeti hisoblanadi. Bu sohada asosan nevrologiya va psixologiya tadqiqotlari olib boriladi. Masalan, turli asab signallarining miya tomonidan qanday qayta ishlanishi va bu signallar qanday his-tuyg‘ularni keltirib chiqarishi o‘rganiladi. Ushbu tadqiqotlar orqali olimlar turli kasalliklarning sabablarini tushunishga, insonning turli xil idrok buzilishlarini davolashga yordam beruvchi usullar ishlab chiqishga harakat qilmoqdalar.

### **Idrokning Amaliy Ahmiyati**

Inson hayotida idrokning ahamiyati juda katta. Uning amaliy qo‘llanilishiga bir nechta misollar:

Ta'lim va rivojlanish: Idrokni tushunish va o'rgatish ta'lim tizimida keng qo'llaniladi. Masalan, o'quvchilarni vizual va audial idroklar orqali o'qitish samaradorligini oshiradi.

Raqamli texnologiyalar: Raqamli texnologiyalar sohasida idrok modeli sun'iy intellektga tatbiq etiladi. Masalan, yuzni aniqlash texnologiyalari yoki ovozni tanish tizimlari inson idrokini o'xshatib ishlaydi.

Psixoterapiya va davolash: Ruhiy kasalliklarda idrokni to'g'ri tushunish va davolash amaliyoti orqali odamlarning turli xil ruhiy holatlarini yaxshilash mumkin.

Idrokning tasviriy tipiga xos bo'lgan shaxslar, ko'rgan va eshitganlari bilan chegaralanadi, idrok etilgan hodisaning mohiyatini tushuntirishga urinmaydilar. Odamlar faoliyati, voqealar yoki qandaydir hodisalarning harakatlantiruvchi kuchlari ularning e'tiboridan chetda qoladi. Aksincha, idrokning tushuntiruvchi tipiga xos bo'lgan odamlar bevosita idrokda beriladiganlar bilan qoniqmaydilar. Ular doim ko'rgan yoki eshitganlarini tushuntirib berishga intiladilar. Hulq-atvorning bu tipi ko'pincha idrokning sun'iy tipi bilan uyg'unlashadi.

Idrokning ob'ektiv tipiga haqiqatda sodir bo'layotgan voqealarga qat'iyon muvofiqlik xosdir. Idrokning sub'ektiv tipiga mos shaxslar esa ularga berilganlardan chetga chiqadilar va o'zlaridan ko'p narsa qo'shadilar. Ularning idroki jismlarga nisbatan sub'ektiv munosabatga, avvaldan tarkib topgan taxminlarga asoslangan mulohazali munosabatni nohaq oshirib baholashga bo'ysunadi. Bunday odamlar o'z hikoyalarida idrok etganlarini emas, balki, bu haqdagi o'zlarining sub'ektiv taassurotlarini, ayni damdagi his-tuyg'ulari va kechinmalarini etkazadilar.

Individual farqlar o'rtasida kuzatishdagi farqlash katta ahamiyatga ega. Kuzatuvchanlik – bu jismlar va hodisalardagi sezilarsiz, o'z-o'zidan ko'zga tashlanmaydigan, lekin istalgan nuqtai nazar yuzasidan ahamiyatli yoki xususiyatga ega bo'lgan belgini payqash malakasi. Kuzatuvchanlikka xos bo'lgan belgi sezilarsiz, lekin ahamiyatli belgining idrok qilish tezligi. Kuzatuvchanlikdagi farqlar shaxsning o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq. Xuddi shunday, qiziquvchanlik kuzatuvchanlikning rivojlanishiga ko'mak beruvchi omil bo'lib hisoblanadi.

Idrokni oldindan mo'ljallanganlik darajasiga ko'ra farqlash mumkin. Oldindan ko'zlanmagan (ixtiyorsiz) va oldindan ko'zlangan (ixtiyoriy) idroklar mavjud. Ixtiyorsiz idrokda biror jismni idrok qilish maqsadi yoki vazifasini qo'ymaymiz, ixtiyoriy idrok esa maxsus ko'zlangan maqsad yoki vazifaga yo'naltirilgan. Idrok mustaqil faoliyat sifatida, ayniqsa, kuzatishda yaqqol namoyon bo'ladi, kuzatish oldindan mo'ljallangan, rejali va u yoki bu darajada davomli idrok bo'lib, idrok ob'ektida sodir bo'ladigan qandaydir hodisa yoki o'zgarishni aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Ammo, kuzatuvchanlik ham idrok kabi tug'ma xususiyat bo'lib hisoblanmaydi. Yangi tug'ilgan chaqaloq atrof-olamni jismlarning yaxlit manzarasi ko'rinishida idrok

etolmaydi. Bolaning atrof-olamdan jismlarni dastlabki ajratib olish hodisasini uning bu jismlarni sinchiklab qarayotganidan sezish mumkin.

B.M.Teplovning fikriga ko'ra, bolada jismning predmetliliigi belgilari erta go'daklik davrida (2-4 oylikda) jismlar bilan harakatlarning shakllanishida namoyon bo'la boshlaydi. 5-6 oylikka kelib, bolada qo'llayotgan jismda nigohning jamlanishi holatlarining ko'payishi kuzatiladi. Bog'chachagacha bo'lgan davrdan maktabgacha davrga o'tishda o'yin va konstruktiv faoliyat ta'sirida bolalarda ko'rish analizi va sintezining murakkab turlari, shuningdek, idrok ob'ektini ko'rish maydonida xayolan bo'laklarga bo'lib, har bir bo'lakni alohida, so'ngra ularni yaxlitlagan holda tadqiq etish layoqati tarkib topadi.

Ta'lim olish jarayonida maktabdagi bola idroki faol ravishda rivojlanadi, bu jarayonlar bir necha bosqichlarda amalga oshadi. Birinchi bosqich jismdan foydalanish jarayonida obrazining mutanosib holda tarkib topishi bilan bog'liq. Keyingi bosqichda bolalar qo'l va ko'z harakatlari yordamida jismlarning fazoviy xususiyatlari bilan tanishadilar. Navbatdagi, psixik rivojlanishning yuqori darajalarida bolalar oz fursatda va ortiqcha harakatlarsiz idrok ob'ektlarining ma'lum xossalarini tanib olish, shu xossalar asosida ularni bir-biridan farqlash layoqatiga ega bo'ladilar.

Idrok rivojlanishining muhim sharti mehnatdir, u bolalarda ijtimoiy foydali mehnat shaklida, masalan, uydagi vazifalarini bajarish bo'yicha, shuningdek, chizish, yasash, musiqa, o'qish va boshqalar bilan shug'ullanishda namoyon bo'ladi. Bola uchun o'yinda qatnashish ham ahamiyatlidir.

Katta odam bilan solishtirganda, yosh bola idrokining xususiyatlari qanday va ular nimada namoyon bo'ladi? Avvalambor, bola jismlarning fazoviy xossalarini baholashda juda ko'p xatoliklarga yo'l qo'yadi. Bolalarda, hatto, ko'z bilan chiziqli chamalsh kattalarnikiga qaraganda yaxshi rivojlanmagan. Masalan, chiziq uzunligini idrok qilishda bolaning xatolari, katta odamnikiga qaraganda, taxminan besh marta ko'p bo'lishi mumkin. Vaqt idroki yana ham ko'proq qiyinchilik tug'diradi. Bola «ertaga», «kecha», «oldin» va «kechroq» kabi tushunchalarni juda qiyinchilik bilan egallaydi. Bolalar jismlar tasvirini idrok qilishda ham qiyinchiliklarga duch keladi. SHunday qilib, bola idrokining o'ziga xos xususiyatlari bola bilimining etishmasligi va unchalik katta bo'lmagan amaliy tajriba bilan belgilanadi. Vaqt o'tishi bilan bu muammolar bartaraf etiladi va katta maktab yoshiga kelib, bolalar idroki katta odam idrokidan sira farq qilmay qoladi.

Inson ayrim yorug' yoki rangli, tovushlar yoki aloqalarning o'rganilmagan dunyosida emas, jismlar va shakllar, murakkab vaziyatlar dunyosida yashaydi. inson tomonidan idrok etiladigan narsalar uning ko'z o'ngida yaxlit tasvirlar ko'rinishida namoyon bo'ladi.

«Sezgi» va «idrok» tushunchlari o‘zaro bir-biri bilan bog‘liqdir, lekin ular o‘rtasida tub negizli farqlar ham mavjud. Qo‘shilish natijasida ayrim sezgilar yaxlit idrokka aylanadi, alohida belgilarni aks ettirishdan yaxlit jismlar yoki vaziyatlarni aks ettirishga o‘tadilar. SHuning uchun idrokning sezgidan asosiy farqi, bizga ta’sir o‘tkazuvchi barcha narsalarni anglash, ya’ni, jismni barcha xossalari bilan birgalikda yaxlit aks ettirishning predmetlilikidan iborat.

Shunday qilib, idrok – bu jism va hodisalarni, ularning his-tuyg‘u organlariga bevosita ta’sir ko‘rsatishida yaxlit aks ettirish psixik jarayoni.

Idrok – bu sezgilarning oddiy yig‘indisi emas. Idrok qilish jarayonida sezgilardan tashqari, avvalgi tajriba, idrok etiladiganlarni anglash, shuningdek, xotira jarayonlari qatnashadi. SHuning ko‘p hollarda idrok insonning perseptiv tizimi deb ataladi.

Idrokning fiziologik asosi bo‘lib his-tuyg‘u organlari, nerv tolalari va markaziy asab tizimida ro‘y beradigan jarayonlar hisoblanadi. Nerv qo‘zg‘alishi seskantiruvchilardan his-tuyg‘u organlaridagi nerv tugunlarining markaziy proeksiyasidan iborat bo‘lgan po‘stloqning sensor sohalari o‘tkaziladi. Proeksiya sohasi qaysi organ bilan bog‘langanligiga ko‘ra, ma’lum sensor axborot shakllanadi.

Sezgilar taklif etilgan yo‘nalish darajasida idrok qilish jarayonining tarkibiy qismi sifatida shakllanadi. Idrokning fiziologik mexanizmlarining o‘zi, qo‘zg‘alish bosh miya po‘stlog‘ining proeksiyali sohalardan integrativ sohalari o‘tganida, real dunyo hodisalari obrazlari shakllanishining tugallanishi sodir bo‘ladigan keyingi bosqichlarda yaxlit obrazning shakllanishi jarayonlarida ishtirok etadi. SHuning uchun idrok jarayonini yakunlovchi bosh miya po‘stlog‘ining integrativ sohalari, ko‘pincha, perseptiv sohalari deb ataladi. Bu sohalarning vazifasi proeksiyali sohalarning vazifasidan tubdan farq qiladi. Bu farq u yoki bu soha faoliyatning izdan chiqishida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Masalan, ko‘rish proeksiyali sohasining faoliyati buzilganida markaziy ko‘zi ojizlik paydo bo‘ladi, ya’ni, periferiya – his-tuyg‘u organlarining to‘liq faoliyatida odam butunlay ko‘rish sezgilaridan mahrum bo‘ladi, u hech narsani ko‘ramaydi. Integrativ soha faoliyatining zarar ko‘rishi yoki izdan chiqishida jarayon boshqacha tus oladi. Odam alohida yorug‘ dog‘larni, qandaydir sharpalarni ko‘radi, lekin ko‘rganlarini tushunmaydi. Unga ta’sir etuvchilarni anglay olmaydi, unga yaxshi tanish jismlarni ham taniyolmay qoladi. SHunga o‘xshash manzara boshqa modalliklarning integrativ sohalari faoliyatining izdan chiqishida ham kuzatiladi. Masalan, eshitish integrativ sohalari buzilishida odamlar inson nutqini tushunolmay qoladalar.

Idrok jarayonini ta’minlovchi vaqtinchalik nerv aloqalari ikki xil: bir analizator chegarasida va analizatorlar o‘rtasida hosil bo‘ladigan turlarga ajratilishi mumkin. Birinchi turdagilari organizmga bir modallikka ega bo‘lgan ko‘p tomonlama seskantiruvchining ta’sir etishida alohida o‘rin egallaydilar. Masalan, bunday

seskantiruvchi sifatida eshitish analizatoriga ta'sir ko'rsatuvchi alohida tovushlarning o'ziga xos uyg'unligidan iborat bo'lgan kuy xizmat qilish mumkin. Bu to'plam yagona murakkab seskantiruvchi sifatida faoliyat ko'rsatadi. Bunda nerv aloqalari seskantiruvchining o'ziga nisbatan javob o'rnida emas, balki, ularning vaqtinchalik, fazoviy va shu kabi munosabatlariga nisbatan ham hosil bo'ladi. Natijada katta yarim sharlar po'stlog'ida integratsiyalash yoki murakkab sintez jarayoni sodir bo'ladi.

Idrokning predmetliligi – bu real olam jism va hodisalarini bir-biri bilan bog'lanmagan sezgilar to'plami ko'rinishida emas, alohida jismlar shaklida aks ettirish qobiliyati. Predmetlilik idrokning tug'ma xossasi emas. Bu xossaning paydo bo'lishi va takomillashtirilishi bola hayotining birinchi yilidan boshlab, ontogenez jarayonida sodir bo'ladi. I.M.Sechenov fikriga ko'ra, predmetlilik bolaning jism bilan aloqasini ta'minlaydigan harakatlar asosida shakllanadi.

Idrok predmetliligini ta'minlashda harakatlarning o'rnini haqida gap ketganida, idrokning motorli tarkibiy qismi haqida so'z yuritishimiz lozim, motorli tarkibiy qismga jismni paypaslayotgan qo'l harakati; ko'rinib turgan shaklni kuzatib chiqarayotgan ko'z harakatlari; tovush chiqarayotgan hiqildoq harakatlari va h.k.lar kiradi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
2. А.Х.Югай, Н.А.Мираширова “Общая психология” – Ташкент 2014.
3. Дружинина В.. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.
4. Болотова А.К., Макарова И.В. Прикладная психология: учебник для вузов. – М., Аспект Пресс, 2002. – 383с.
5. Psychology David G. Myers Hope College Holland, Michigan